

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ (του Βασίλη Κάλφα)

✘ Η δικαιοσύνη είναι κεντρική έννοια στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα και καλύπτει ένα μεγάλο μέρος της προβληματικής των πρώιμων διαλόγων του. Στην *Πολιτεία* η δικαιοσύνη ως πολιτική έννοια ταυτίζεται με την αρμονική ισορροπία των τριών τάξεων της πόλης, ενώ ως ηθική έννοια με την ισορροπία των τριών μερών της ανθρώπινης ψυχής.

Προπλατωνική δικαιοσύνη

Σε όλη τη διάρκεια της αρχαϊκής, αλλά και της κλασσικής, περιόδου το ελληνικό αίσθημα περί δικαιοσύνης ταυτίζεται με το δίκιο της ανταπόδοσης. Δίκαιο είναι να ανταποδώσεις το κακό που υπέστης με ίσο αντάλλαγμα, με ίση τιμωρίαν. Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος των εχθρών και των φίλων είναι ριζικά διαφορετικός. Το να βλάψεις τον εχθρό σου είναι τόσο αξιέπαινο όσο και το να βοηθήσεις τον φίλο σου.

Μια φράση του Αναξίμανδρου που έφτασε ως εμάς φαίνεται να μετατρέπει την ανταπόδοση της αδικίας σε αρχή κοσμικής τάξης: *«Απ' όπου γεννιούνται τα όντα εκεί και καταλήγουν πεθαίνοντας, όπως επιβάλλει η αναγκαιότητα· γιατί λογοδοτούν και επανορθώνουν το ένα στο άλλο για την αδικία που διέπραξαν, σύμφωνα με την τάξη του χρόνου (διδόναι γὰρ αὐτα δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν)»* (απ. 1).

Το κείμενο μας μεταφέρει μπροστά σε ένα κοσμικό δικαστήριο, όπου απονέμεται δικαιοσύνη σε κάποια «όντα» για την αδικία που διέπραξαν το ένα απέναντι στο άλλο. Η οικεία εικόνα του πολιτικού δικαστηρίου έρχεται να φωτίσει ένα μακρινό και απρόσιτο μυστικό της τάξης του κόσμου. Με τη μεταφορά του δικαστηρίου ο Αναξίμανδρος υπαινίσσεται ότι αυτή η εμφανής διαμάχη είναι σε τελευταία ανάλυση δικαιοσύνη, αφού καμία

δύναμη δεν επικρατεί ποτέ ολοκληρωτικά επί της αντίθετής της, αλλά στο πλήρωμα του χρόνου υπάρχει ισορροπία. Έτσι διατηρείται η συνεκτικότητα και η τάξη του Κόσμου.

Ο απόηχος της αναξιμάνδρειας αντίληψης για την κοσμική δικαιοσύνη ανιχνεύεται στο «δίκη έρις» του Ηράκλειτου 12 («Πρέπει να καταλάβουμε ότι ο πόλεμος είναι κοινός, και η δικαιοσύνη είναι έρις· και ότι όλα τα πράγματα γίνονται με έριδα και αναγκαιότητα», απ. 80). Ο πόλεμος και η έριδα ταυτίζονται με τη δικαιοσύνη, αφού έτσι επιτυγχάνεται η ενότητα των αντιθέτων, η άφανής αρμονία του κόσμου.

Οι φιλόσοφοι λοιπόν οικειοποιούνται την αρχαϊκή αντίληψη της δικαιοσύνης ως ανταπόδοσης της αδικοπραγίας και την μετατρέπουν σε αρχή κοσμικής ισορροπίας και τάξης.

Σωκράτης

Ακολουθώντας τον Βλαστό, θα αποδώσουμε στον Σωκράτη την πρώτη συνειδητή και ρητή απόρριψη της δικαιοσύνης ως ανταπόδοσης. Ο Βλαστός δείχνει ότι παρά το γεγονός ότι η αρχή της ανταπόδοσης φαίνεται να αμφισβητείται σε ποικίλες περιπτώσεις στη σωζόμενη γραμματεία, παραμένει κυρίαρχη ως την εποχή του Σωκράτη – αλλά και αργότερα, αφού ακόμη και ο Αριστοτέλης την δικαιολογεί, αν και δεν την υιοθετεί. Συνοψίζεται από τον Πλάτωνα στον *Μένωνα*: «Αν θες να μάθεις Σωκράτη τι είναι η ανδρική αρετή, είναι το εξής: το να μπορείς να χειρίζεσαι τις υποθέσεις της πολιτείας κάνοντας καλό στους φίλους και κακό στους εχθρούς, προσέχοντας να μην πάθεις κακό ο ίδιος» (71e).

Ο Σωκράτης όμως των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων αρνείται να αντισταθμίσει μια αδικία με μια άλλη αδικία. Δηλώνει με επιμονή ότι, αν υπάρχει ένα πράγμα που γνωρίζει με βεβαιότητα, είναι μόνο αυτό: «Δεν πρέπει ποτέ να ανταποδίδουμε μια αδικία, ούτε να βλάπτουμε κανέναν άνθρωπο, οτιδήποτε κι αν έχουμε υποστεί από αυτόν» (*Κρίτων* 49c-d). Και θα εφαρμόσει αυτόν τον κανόνα έμπρακτα με τη θυσία της ζωής του, αφού θεωρεί ότι η απόδρασή του θα ισοδυναμούσε με ανταπόδοση της αδικίας που του

έγινε από την πόλη και τους νόμους των Αθηνών. Το να αδικεί όμως κανείς είναι χειρότερο από το να αδικείται, αφού στην ουσία προξενεί κακό στη δική του ψυχή. Η απόρριψη της ανταπόδοσης του κακού είναι η νέα σωκρατική ηθική πρόταση – και μπορούμε να την αποδώσουμε με σχετική ασφάλεια στον ιστορικό Σωκράτη, βλέποντας τον τρόπο που την υπερασπίζεται στα πλατωνικά κείμενα.

Η πλατωνική δικαιοσύνη

Ο Πλάτων θα ακολουθήσει την πρόταση του Σωκράτη απορρίπτοντας το δίκαιο της ανταπόδοσης και θα θεμελιώσει τη δική του αντίληψη της δικαιοσύνης επάνω στην ακεραιότητα της ψυχικής ισορροπίας του δρώντος υποκειμένου. Στον *Γοργία*, που τυπικά αφιερώνεται στη ρητορική αλλά ουσιαστικά στη δικαιοσύνη, ο Πλάτων θα υποστηρίξει ότι με τη δικαιοσύνη ο άνθρωπος καθίσταται ευτυχισμένος, και θα υιοθετήσει τη σωκρατική προσέγγιση υποστηρίζοντας δύο θέσεις: ότι είναι καλύτερο να αδικείται κανείς από το να διαπράττει αδικία, και ότι είναι προτιμότερο για κάποιον που έχει διαπράξει αδικία να τιμωρείται από το να αποφεύγει την τιμωρία. Παρά το γεγονός ότι οι θέσεις αυτές δεν υποστηρίζονται με επαρκή επιχειρηματολογία, ο Πλάτων βρίσκει την ευκαιρία να επιτεθεί με δριμύτητα σε ό,τι ο ίδιος θεωρεί κοινό αίσθημα περί δικαίου της δημοκρατικής Αθήνας του Περικλή. Ο νεαρός και φιλόδοξος Καλλικλής υπερασπίζεται το φυσικό δίκαιο (έναντι του συμβατικού), σύμφωνα με το οποίο οι λίγοι και ανώτεροι υπερέχουν και έχουν το δικαίωμα να ικανοποιούν οποιαδήποτε επιθυμία τους και να εξασφαλίζουν μεγαλύτερο μερίδιο στα αγαθά από τους κατώτερους – το δίκαιο έτσι ταυτίζεται με το συμφέρον του ισχυρού, όπως θα υποστηρίξει και ο σοφιστής θρασύμαχος στο 1ο βιβλίο της *Πολιτείας*. Ο Σωκράτης θα αμφισβητήσει τη σημασία της εκπλήρωσης των επιθυμιών για την ευτυχία του ατόμου και θα προσπαθήσει να δείξει ότι ο τύραννος καταλήγει δυστυχισμένος – δεν θα πείσει ωστόσο τον Καλλικλή.

Το ζήτημα της δικαιοσύνης βρίσκει την οριστική του διατύπωση στην *Πολιτεία*, στον «περί του δικαίου» διάλογο του Πλάτωνα. Η

πλατωνική δικαιοσύνη προϋποθέτει πλέον τη διαίρεση της ανθρώπινης ψυχής σε τρία μέρη, στο επιθυμητικό, το θυμοειδές και το λογιστικό, τα οποία παραλληλίζονται με τις τρεις τάξεις της πλατωνικής πολιτείας. Η δικαιοσύνη ως πολιτική έννοια ταυτίζεται με την αρμονική ισορροπία των τριών τάξεων της πλατωνικής πολιτείας υπό την εξουσία των φιλοσόφων-βασιλέων, ενώ ως ηθική έννοια με την ισορροπία των τριών μερών της ανθρώπινης ψυχής υπό την εξουσία του λογιστικού. Ο ορισμός αυτός ενσωματώνει μια προηγούμενη προσέγγιση της δικαιοσύνης στο ίδιο έργο, όπου είχε γίνει αποδεκτό ότι “το να ασχολείται κανείς με τη δική του δουλειά και να μην ανακατεύεται σε πολλά πράγματα είναι δικαιοσύνη [*τὰ ἑαυτοῦ πράττειν καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν*]” (433a). Πράγματι, αν κάθε τάξη της πολιτείας και κάθε μέρος της ψυχής ασχολείται με τα δικά του έργα και δεν επεμβαίνει στα έργα των άλλων, τότε δημιουργείται μια ισορροπία που χαρακτηρίζεται δίκαιη. Για να λειτουργήσει βεβαίως αυτός ο ορισμός θα πρέπει να δεχθούμε ότι ίδιον έργο των αρχόντων στην πόλη και του λογιστικού στην ψυχή δεν είναι μόνο η έγκυρη γνώση και η καλλιέργεια της σοφίας αλλά και η καθοδήγηση των άλλων μερών της πόλης και της ψυχής, επομένως μια μορφή επιτρεπτής πολυπραγμοσύνης.

Το ότι η επίτευξη της δικαιοσύνης εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τη αποτελεσματικότητα των αρχόντων και του λογιστικού φαίνεται από το γεγονός ότι ο Πλάτων αφιερώνει τα κεντρικά βιβλία της *Πολιτείας* όχι στην δικαιοσύνη, που τυπικά είναι το αντικείμενο της έρευνάς του, αλλά στο αγαθόν. Η νεοφανής Ιδέα του αγαθού παρουσιάζεται ως θεμέλιο κάθε πραγματικότητας και κάθε γνώσης, και η πολυετής εκπαίδευση των φυλάκων στοχεύει ακριβώς στην κατάκτηση του αγαθού. Η σοφία λοιπόν, που είναι η αρετή του κυρίαρχου μέρους της πόλης και της ψυχής, είναι η βάση της πλατωνικής σύλληψης της δικαιοσύνης. Για μια ακόμη φορά επιβεβαιώνεται το πλατωνικό πρόταγμα ότι η αρετή είναι γνώση.

Συγγραφέας: Βασίλης Κάλφας

Βιβλιογραφία

- Cooper, J. M. *Reason and Emotion*. Princeton, 1999.
- Irwin, T, *Plato's Ethics*. New York, Oxford, 1995.

Πηγή: Η εγκυκλοπαίδεια του Πλάτωνα | Ευρύ κοινό / Λύκειο,
nl.xtek.gr

Copyright © 2015 – 2017 Ιδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

Φωτογραφία: Η δικαιοσύνη στον Πλάτωνα ως αρμονία (εικόνα από το διαδίκτυο).